

УКРАЇНСЬКИЙ ФУТУРИЗМ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАХІДНИХ УКРАЇНІСТІВ

Статтю присвячено актуальній для сучасного літературознавства проблемі – вивченню праць західних українців. Акцентовано, що досвід західного українознавства недостатньо вивчений у материковій науці про літературу. Автор намагається об'єктивно оцінити внесок канадського літературознавця О. Ільницького в осмисленні специфіки українського футуризму, оскільки літературознавець з Канади одним із перших надав йому можливість самореалізуватися в його історії, теорії і творах.

Цілісне вивчення літературознавчого доробку українського зарубіжжя лише починається. Об'єкт цієї розвідки – об'ємний доробок західних літературознавців-українців, що пов'язаний з історією української літератури ХХ ст. Вона була стимулом літературознавчих досліджень Ю. Лавріненка [1], Ю. Шереха [2], Ю. Луцького [3], О. Ільницького [4], Г. Грабовича [5], М. Шкандрія [6], М. Павлишина [7] та інших. Передусім, маємо на увазі український ренесанс 20-х років. Як відомо, великий масив літературного матеріалу цього періоду був вилучений з усіх друкованих після 30-го року історій літератури, а твори визначних письменників цього періоду, репресованих сталінським режимом, були вилучені до так званих спецфондів. Зрозуміло, їх творчість неможливо було досліджувати в радянському літературознавстві, а їх імена і твори існували лише як зразки буржуазно-національної ідеології в літературі. Тому українська література 20-30-х років з легкої руки Ю. Лавріненка – автора антології, що названа "розстріляним відродженням", стала для американських українців пріоритетною темою дослідження. Особлива увага західних науковців зосереджена на постаті та творчості М. Хвильового, організації ВАПЛІТЕ, літературній дискусії 1925-1928 р.р., авангарді двадцятих років минулого століття.

О. Ільницький належить до тих діаспорних українців, завдяки яким витворився "новий погляд на радянську літературу" [8: 51]. У своїх наукових розвідках літературознавець досліджує переважно літературний процес 20-30-х рр. в Україні. "Український футуризм (1914-1930)" – докторська дисертація (1979-1983) О. Ільницького, написана під керівництвом професора Дж. Грабовича. Ця праця, згодом істотно переглянута й розширена, стала основою книжки з одноіменною назвою. Темою праці "Український футуризм (1914-1930)" є історія маловідомого авангарду, що виявився у художній літературі. Наукова розвідка канадського літературознавця, що і є об'єктом цього дослідження, присвячена докладному аналізу мистецького прориву, який здійснили М. Семенко, Г. Шкурупій, О. Слісаренко, Л. Курбас та ін. і завдяки якому вперше за кілька сторіч українська культура опинилася в авангарді європейського артистичного життя.

Український футуризм дебютував тоді, коли українське суспільство ставило перед собою питання про те, якою повинна стати нова національна культурна норма. "Основний принцип нової культури полягав у відмові від народництва і провінціалізму (тавро українського колоніалізму в імперії) і визнанні Європи – передусім, у її традиціоналістському й класичному варіанті – як першочергової культурної моделі" [9: 12]. Зрозуміло, що інтелігенція тих часів із тривогою реагувала на раптове виникнення радикальної мистецької течії, що відкидала традицію – разом із батьком нової української літератури Т. Шевченком – та ідею "національного" мистецтва, водночас захопившись чарами всього екзотичного, виняткового і нового. Українське "добродесне" суспільство відразу вдаило по футуризму як по чужоземному зазіханню на національне та запрагло очиститись від нього в ім'я доброго смаку й високого мистецтва. М. Шкандрій згадує, що "футуристи явилися як марсіани, не зв'язані з жодною країною, національністю і, взагалі, з цією планетою... Як істоти, позбавлені спинних хребтів, алгебраїчної формули, наділені, з волі деміурга, людськими личинами, двовимірні тіні, вічні абстракції" [11: 143].

Намагаючись концептуалізувати український футуризм, усвідомлюємо, що сама назва руху не вичерпує його суті. Працюючи над своїм науковим дослідженням, О. Ільницький поставив за мету дати українському футуризмові шанс самоокреслитися в його історії, теорії та творах; вписати його у контекст європейського та російського авангардів і зафіксувати, хоча б загальною, деякі з найприкметніших ідеологічних та художніх ознак, що уподібнюють його до сучасників і найближчих попередників. На думку науковця, український футуризм – гетерогенний авангардний рух на широкій основі. Утім, "їдеться не про стиль чи маньєризм, а про певне розуміння мистецтва" [4: 377]. Його "естетика" – новизна й уміння здивувати. На тлі широкого контексту, рух є часткою реакції ХХ століття на натуралізм, реалізм та репрезентативне мистецтво всього ХХ сторіччя. Український футуризм, формалістичний за своєю суттю, цілком свідомий власних прийомів і методів. На місце метафізики модернізму він поставив раціоналізм. Українські футуристи вірили, що зуміють поєднати мистецтво і життя.

На думку канадського науковця, український футуризм не стільки досліджували, скільки залучали до порівнянь. Порівняльні студії незмінно виявляли його "недокрів'я й називали несміливим відлунням

якогось значного оригінальнішого, досконалішого проторуху. Зосереджуючись саме на назві, критики не зауважували в ньому майже нічого з того, на що б не вказувало чуже джерело" [6: 365].

Різноманітна та на перший погляд суперечлива літературна практика українського футуризму, як твердить літературознавець, завдячує своєю послідовністю та єдністю одному важливому "засновкові" – експерименту, тобто йдеться про "неуникний полон новизни". Усупереч вимогам часу й знову ж таки через культурні й політичні обставини, що зумовлювали применшення чи навіть маскуванню основного принципу, рух усе-таки керувався ним. Навіть 1930 р. Михайль Семенко наполягав: "...ми говоримо, що треба дбати не тільки про сьогоднішній день, але й про завтрашній, а це вимагає певних випробувань і експериментів, цебто на практиці – вдалих і невдалих експериментів" [4: 251].

Значення українського футуризму канадський науковець підсумовує так: по-перше, він був однією з основних історичних подій, без якої не можна осмислити і зрозуміти найважливіших періодів української культури 1910-х й 1920-х років; по-друге, він є оригінальним літературним явищем, що лишило по собі праці неперепутної вартості та привабливості. У дослідженні О. Ільницького показано, що український футуризм не був малозначущим, непоширеним (особливо за мірками авангарду), непатріотичним. Перед нами один із найважливіших рухів свого часу – і будь-яка історія літератури, що нехтує його ідеологією та естетичними позиціями, дає неповну й викривлену картину літературного процесу.

Історія засвідчує його енергійність, рішучість і нескорений дух. Він поборював опонентів із майже кожного прошарку українського суспільства й постійно демонстрував свою незалежність, діяв як виняткова сила в боротьбі проти культурної стагнації. 1914 р. Семенко випередив час, торкнувшись багатьох проблем, що постали під час великої літературної дискусії: з-посеред них особливо важливим було питання про мистецьку якість та про загумінковий ("ширий") характер української літератури. За це він заслуговує на таку ж повагу, як і члени ВАПЛІТЕ. Як і вони, Семенкові організації допомогли поборювати вплив таких вульгарних літературних груп, як "Плуг" та ВУСПП. Будучи авангардним, тобто завжди "попереду", футуризм природно мав обмежене число потенційних прихильників, але його вплив, на думку О. Ільницького, на культурній арені був більший, аніж це визнають критики. Футуристи на диво успішно рекрутували послідовників та навертали письменників до своєї справи. Поштовх, який вони дали, ширився, звичайно, і без їхньої участі. Саме завдяки радикалізмові, футуризм допоміг прокласти дорогу іншим письменникам-новаторам і значно приклався до підтримання духу постійних відкриттів, що так відчутний в українській культурі того часу. Без сумніву, він вплинув на загальну атмосферу і прискорив розквіт вільного вірша та експериментальної прози. Творчість письменників Ю. Смолича, М. Йогансена та Ю. Яновського неможливо розглянути без уваги до ідей "лівої" прози. Навіть вірші такого поета, як П. Тичина ("Чернігів"), не можна оцінювати, не згадавши футуризму. Зацікавленість у той час жанрами репортажу й подорожніх записок теж не варто відокремлювати від схожих тенденцій розвитку в русі М. Семенка.

За життя М. Семенка лише раз трапився випадок, коли критик намагався оцінити й переосмислити його поетичну творчість відносно спокійно й неупереджено. Це зробив 1925 р. вчений Б. Якубовський після публікації Семенкового "Кобзаря" – вибраного 1910-1922 років. На відміну від своїх попередників, Б. Якубовський побачив у ньому "першорядного революційного поета", "справжнього художника", "справжнього лірика" [4: 263]. Він наголошував, що українська літературна критика не спроможна гідно оцінити ні поета, ні його напрямку. Прагнучи "зрозуміти і пояснити" Семенка, Б. Якубовський наголошував на унікальній історичній ролі, яку відіграла поетична творчість поета в українській літературі і великого значення надав його формалістичним захопленням. Одна з причин, чому наука не мала успіху в "осмисленні" та "поясненні" М. Семенка є те, що на противагу однозначному образу М. Семенка, твори, які він писав, годі було звести до простої класифікації та визначення.

Сьогодні Михайль Семенко повертається в літературу, критика відновлює його в правах поета. У своїх наукових працях О. Ільницький закликає нас глянути на М. Семенка як на органічного авангардиста. "У мене немає сумніву, що кожна спроба зрозуміти його життя і творчість поза цим контекстом буде марним зусиллям" [10: 41].

Авангардизм М. Семенка можна довести не тільки його сімнадцятилітньою відданістю цій справі, а й самою його творчістю. Між 1913 і 1936 роками він опублікував не менше тридцяти окремих поетичних книжок. За спостереженням О. Ільницького, саме ця кількість творів, а водночас і метод їхньої публікації були для М. Семенка інтегральною частиною його творчого, авангардного акту. Зміст його творчості не полягав у тому, щоб "заграти тільки гарні акорди" [11: 42]. У своїй літературній роботі М. Семенко ніколи не вдавав із себе завершеного футуриста, навіть не прагнув до цього, бо вірив, що так він обмежить сам собі свободу творчості. Він не прагнув канону, радше – пошуку. Критика очікувала від нього футуристичного естетизму. Для М. Семенка ж практикування, вдосконалювання навіть "футуристичного" стилю стояло на заваді літературній грі та формальним експериментам. Наголосимо, що впродовж усієї своєї творчої діяльності він був у постійному літературному поступі: він демонстрував зміни в жанрі строфіки, рими, рядка, мови, інтонації; змінюється навіть психологічна поза ліричного героя. Цим теж пояснюється жанрова одноразовість більшості його творів. Знайдемо в нього "повелу",

зорову поезію, звукову поезію, так звану "знайдену", або "готову" (found, ready-made) поезію, (його славнозвісний "Понеділок, вівторок..."), і багато іншого. Все це випробується, але не довго. Часом проба невдала, часом вона сягає високого рівня художності, але до випробуваного він не повертається. Постійно шукає нового підходу, штурмує межі дозволеного, досягненого, відстояного як у власній творчості, так і в літературі загалом. Лірика становить найбільшу частину його доробку, але й вона постійно змінюється і врешті-решт відкидається. Його творчість така різноманітна, що "часто Семенка важко пізнати у Семенкові" [10: 42].

Отже, М. Семенко – авангардист саме цим своїм незвичним підходом до літератури й літературної творчості; О. Ільницький уважає, що М. Семенко – авангардист своєю "послідовною непослідовністю". Щоб правильно його зрозуміти, замало зосередитися тільки на окремих творах, збагнути оригінальність його рими, синтаксису, мови тощо, бо М. Семенко не був реформатором чи новатором у традиційному сенсі цього слова, – це був діалог з творчістю, з літературою як такою. На думку О. Ільницького, М. Семенко своїм "процесом" заперечує традиційну "велику" літературу і навіть саме звання "поета". Цим він ускладнює традиційний зв'язок, що існує між письменником і читачем, на якого падає обов'язок орієнтуватися в цілковито нових формах та стилях.

Майбутні дослідники, ймовірно, колись відзначать, що українське літературознавство пройшло три етапи у трактуванні футуризму і творчості М. Семенка: перший – заперечень (він – шкідливий й небезпечний для української культури), на другому етапі футуризм все ще залишався негативним явищем, але почалися перші спроби реабілітації М. Семенка; нарешті, на третьому етапі дійшло до повного розуміння футуризму та визначення його ролі в творчості лідера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження : Антологія 1917 – 1933 / Ю. Лавріненко. – К. : Вид. центр "Просвіта", 2001. – 437 с.
2. Шерех Ю. "Думки проти течії" / Ю. Шерех // Українська мова та література. – 1994. – Ч. 14. – С. 2–7.
3. Луцький Ю. Роздуми над ВАПЛІТЕ / Ю. Луцький // Сучасність. – 1982. – Ч. 5. – С. 111–114.
4. Ільницький О. Український футуризм (1914 – 1930) / О. Ільницький. – Львів : Літопис, 2003. – 476 с.
5. Грабович Г. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового / Г. Грабович // Критика, червень. – 2003. – С. 20–23.
6. Шкандрій Мирослав. Український прозовий авангард 20-х / Мирослав Шкандрій // Слово і Час. – 1993. – № 8. – С. 37–45.
7. Павлишин М. Квадратура круга : пролегомени до оцінки Василя Стуса / М. Павлишин // Канон та іконостас. – К. : Час, 1997. – С. 157–174.
8. Гром'як Р. Еміграція і художня література : грані, проблеми і аспекти дослідження / Р. Гром'як // Давне і сучасне. – Тернопіль, 1997. – 125 с.
9. Погребенник Ф. Ільницький Олег Степанович / Ф. Погребенник // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – 158 с.
10. Ільницький О. Відлучення від футуризму / О. Ільницький // Слово і Час. – 1995. – № 9. – С. 40 – 45.
11. Шкандрій М. Модернізм, авангард і естетика Михайла Бойчука / М. Шкандрій // Сучасність. – 1995. – № 9. – С. 38–47

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Lavrinenko Yu. Rozstrilyane vidrozdennya : Antologiya 1917 – 1933 [Executed Renaissance : Anthology 1917 – 1933] / Yu Lavrinenko. – K : Vyd. Tsentr "Prosvita", 2001. – 473 s.
2. Sherekh Yu. "Dumky proty techii" [Opinions against the Current] / Yu. Sherekh // Ukrainska mova ta literatura [The Ukrainian Language and Literature]. – 1994. – T. 14. – S. 2–7.
3. Luts'kyi Yu. Rozdumy nad VAPLITE [The Reflection on VAPLITE] / Yu. Luts'kyi // Suchasnist [The Modern Time]. – 1982. – Ch. 5. – S. 111–114.
4. Pnytskyi O. Ukrainskyi futuryzm (1914 – 1930) [Ukrainian Futurism (1914 – 1930)] / O. Inytskyi. – Lviv: Litopys, 2003. – 476 s.
5. Grabovych G. Symvolichna avtobiografiya u prozi Mykoly Khvyliovogo [The Symbolic Autobiography in Khvyliovyi's Prose] / G. Grabovych // Krytyka, cherven', 2003. – S. 20–23.
6. Shkandrii Myroslav. Ukrainskyi prozovyi avangard 20-th [The Ukrainian Avant-Garde Prose of the 20] / Myroslav Shkandrii // Slovo i chas [The Word and Time]. – 1993. – № 8. – S. 37–45.
7. Pavlyshyn M. Kvadratura kruga : prolegomeny do otsinky Vasylya Stusa [Squaring the Circle : Prolegomenon to the Vasyly' Stus Assessment] / M. Pavlyshyn // Kanon ta Ikonostas [The Canon and Iconostasis]. – K. : Chas, 1997. – S. 157–174.
8. Gromyak R. Emigratsiya i khudozhna literatura : grani, problemy i aspekty doslidzennya [Emigration and Belles-Lettres : Boundaries, Issues and Research Aspects] / R. Gromyak // Davne i suchasne [The Old and the Modern]. – Ternopil', 1997. – 125 s.
9. Pogrebennyk F. Il'nytskyi Oleg Stepanovych [Il'nytskyi Oleg Stepanovych] / F. Pogrebennyk // Ukrainska literatura entsyklopediya [The Ukrainian Literary Encyclopaedia]. – K., 1990. – T. 2. – 158 s.
10. Pnytskyi O. Vidluchennia vid futuryzmu [The Removal from Futurism] // Slovo i chas [The Word and Time]. – 1995. – № 9. – S. 40–45.

11. Shkandrii M. Modernizm, avangard i estetyka Mykhaila Boichuka [Modernism, Avant-Garde Aesthetic and Michael Boychuk] / M. Shkandrii // Suchasnist [The Modern Time]. – 1995. – № 9. – S. 38–47.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Чобанюк М. М. Украинский футуризм в интерпретации западных украинистов.

Статья посвящена актуальной для современного литературоведения проблеме – изучению работ западных украинистов. Акцентируется, что опыт западного украиноведения недостаточно изучен в современной украинской науке о литературе. В статье осуществляется попытка оценить вклад канадского литературоведа О. Ильницкого в осмыслении специфики украинского футуризма, поскольку литературовед из Канады один из первых дал ему возможность самореализоваться в его истории, теории и работах.

Chobanyuk M. M. The Ukrainian Futurism in the Western Ukrainianists' Comprehension.

This work is focused on the actual problem of the modern literary theory –the foreign western Ukrainianians' works. The experience of the western Ukrainian literary criticism hasn't been studied thoroughly in the Ukrainian science. The author tries to appreciate objectively O. Il'nyts'kyi's contribution to the understanding of the Ukrainian futurism peculiarity as this Canadian specialist was one of the first who gave it the opportunity to self-actualize in his history, theory and works.